

Adalékok Lukács György életművének értelmezéséhez

1. 1. Lukács életműve egyesek szerint zárt doboz; vagy titokban és kártyvendően: lezárt aktacsomó, dossziéba eltekert papírhalmaz. Am Lukács életműve azért nem zárt doboz mert túl sokan tekintik annak. Az óhaj a maga szokott útján jár: bűvöli a világot, mert szeretné, hogy ez ne olyan legyen, amilyen.

1. 2. Mások szerint Lukács életműve egy kultúra vezérfonala, sőt titokban és örvendően: a XX. század alkotó marxizmusának tiszta kifejezője [...]

1. 3. Lukácsot nem ismerik eléggé magyar olvasói, mert az életmű egész anyanyelvükön még nem jelent meg. Hosszú életet élt ugyan Lukács, de ahhoz mégis rövidet, hogy művét egybegyűjtve lássa.

1. 4. Kellemeitlen életmű ez, mert állandóan az olvasó eszébe jutja, hogy tévedni lehet, sőt a tévedést bevallani sem tilos. Testületeket pedig arra figyelmeztet, hogy a szellem értékei nem intézményesíthetők, sőt az intézményesült eszmék nevében senki sem hivatott végleges értéktételek megfogalmazására.

1. 5. Lukács életműve áttekinthetetlenül sok hivatkozást inspirál világszerte, sőt lassan mottószerűvé változik egy-egy tömör megállapítás. Am az életmű egészét értelmező monográfia nincs. Vannak lukácsisták, vannak antik, vannak akik közömbösek, ám kevés az idézetek hálójából kivergődő, átlogó, de mégis árnyalt, a lukácsi gondolkodás egyediségét-sajátosságát megragadó tanulmány. [...]

2. 1. Semmitéle biztosítékunk nincs a tévedés(ek?) ellen, amikor éppen e gondolkodás sajátosságát kívánjuk megragadni, azt, ahogyan ez a gondolkodás a változó világra és önmaga változásaira reagált. Tudjuk, hogy egy posztulátumból kell kiindulnunk: esetünkben abból, hogy a világot logikusan végiggondoló gondolat egységes struktúra, amely a változó világot formailag mindig a maga sajátosságai szerint fogja fel. A tapasztalatok megváltoztatják ugyan e formai mozzanatok viszonyát, de nem struktúráját.

2. 2. Lukács alkati sajátosságának egyik meghatározó eleme — véleményünk szerint — a bizonyosságra való törekvés. Ez meghatározza az alkati „metafizikai” hajlandóságát. Megnyilvánulási formája a „kell hogy legyen”, ami meghatározza a dolgokat; „kell hogy legyen” egy átfogó elv stb.

2. 3. A „kell hogy legyen”-ben erkölcsi mozzanat kerül a dolgok elé, a magatartás, amely normaként fogalmazza meg önmaga számára azt, ami helyes, azt, ami jó. Lukács számára a haladás a magatartás normája, ez maga a jó. Egész elméleti tevékenységét értelmezni lehet, ha az erkölcsi eszmény és a magatartás egységét látjuk meg benne. Ez az egység nem valósítható meg egy elidegenedett társadalomban, csak is az eszmény egységesítő ereje révén. A valóság nem lehet közvetlenül e gondolkodás tárgya: az esszencialitás nem az élet, hanem az, ami az életből az emberit párolja ki, tehát egybeesik az eszménnyel. Lukács *Esztétikájában* az „egyen és az emberi nem kapcsolatát”, e kapcsolatot subjektív és objektív megnyilvánulását, e viszony irodalmi megvalósulását tárgyalja. A mű értékét Lukács szerint az határozza meg, hogy az ember útján egy mű képvisel-e valamit vagy sem. (A nembeliség az emberi nem sajátos lehetőségeinek történelmi megvalósítását jelenti.) Az egyéni (partikuláris) és a társadalmi tökéletes egybeesése az ember nembeliségének (ha akarjuk: sajátos alkalmazkodásának) megvalósulása. Az *Esztétika* alapötletvése az, hogy ezt a hitet, mint az evillágban rejlő immanens lehetőséget, mint a valóság reális tendenciáját mutassa be.

(„A műalkotás magáértvalóságának az embenség fejlődése szempontjából való jelentősége és értelme éppen abban rejlik, hogy minden, ami az emberi életben előfordul, nyomossá válik benne, lekerekedik ezen az életen belül, minden meghatározása a mindenkor konkrétan lehetséges tökéletességig bontakozik ki, de mindig az ember életéből, saját világával kapcsolatos viszonylataiból emelkedik ki, és maradéktalanul fel is oldódik benne. A művészet ezt a küldetését adekvát módon csak úgy töltheti be, ha a magáértvaló esztétikai kategóriájában erőteljes formai tényezők válnak hatékonnyá. Ugyanis az itt követelt beteljesedés sohasem jelenti egyszerűen a mindenkor — esetleg mégoly jogosult — emberi vágyak kielégítését, hanem „csupán” azt, hogy az emberi törekvések felleptük minden pontján beteljesítik az emberek akkori konkrét lényegét. Ez magában az életben csak kivételesen, csak ritkán, különösen szerencsés szubjektív és objektív feltételek között következik be. Csúpn az esztétikai visszatükröződésben, a művész lángeszében jött létre egy olyan organon, amely az ember életének ezt az egyébként rejtett, ember alkotta értelmét érzékletessé tudja tenni. Mindegy, hogy ez az értelem tragikus vagy komikus, örvendetes vagy sok borzalmon keresztül haladva épületes-e, mindig az ember saját, mindenkor konkrét erőinek eredménye, és mivel a műalkotás egyéniségek magáértvalója, mindent, ami nem ebből a forrásból ered, tehát minden abszolút transzcendenciát elutasít magától, ebben mint kategóriában az emberi nem legmélyebb világigenlése fejeződik ki, öntudata, amelyet ez táplál, hogy — mint emberi nem — ura saját sorsának.”)

2. 4. Ha Lukács képes volt többször is teljesen vagy részlegesen megragadni vagy felülvizsgálni életművének megelőző szakaszait, akkor gondolkodásában a következő szkepszis jelenlétéről beszélhetünk. A szkepszis a tényeket mint eseményeket megragadó gondolkodás velejárója: a tény a maga konkrétságában, ahogy adva van, nem azonosítható saját lényegével: a lényeg a változás, az esemény fejezi ki. A szkepszis: hit; hit abban, hogy az esemény a lényegi mozzanat.

2. 5. Lukács, a polgár, a változások hordozóját a „lélekben” véli felfedezni. (A lélek és a formák kísérlet a változások-formák szubsztitutumának leírására az irodalomban.) De a lélek nem elég erős, hogy a reális folyamatokat megakadályozza: háború tör ki, noha a lélek ellendül.

2. 6. A morál, a tettekben megnyilvánuló magatartás a fiatal Lukács hitének tartalma: úgy véli, hogy a moralitásban megadott emberi lényeg segítségével magyarázni lehet a társadalom és kultúra (művészet) alakzatait-változásait. A cselekvésben az etikai mozzanat, az óhaj, a szándék a fontos. Az emberek meg akarják változtatni a rossz világot. A háború végén vagyunk, a proletárradicalizmus korszaka ez.

3. 1. A világ megváltoztatásának erejét keresi Lukács, és azt a proletáriátusban fedezi fel: az értelmiségi tudatosan csatlakozik a mozgalomhoz, amely számára az etikum legfőbb kifejeződése. Ez messianisztikus etikai idealizmus: a mozgalom jóvá teszi a világot, az embereket a jóra kell bírni.

3. 2. Most elméletileg azt kell kutatni, hogy jóra lehet-e bírni az embereket. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az emberek mint individuumok jók vagy rosszak, jók és rosszak, de közösségi szférájuk, viszonyaik határozzák meg azt, hogy jók vagy rosszak legyenek a többi emberekkel való közösségi kapcsolataikban. A közösségi szféra az egyén számára csak az osztályon keresztül mutatkozhat meg: az osztályt kell tehát vizsgálni, mégpedig abból a szempontból,

hogy ez hogyan látja saját közösségi funkcióját, hogy miképp látta-ják vele ezt a funkciót az objektív viszonyok, amelyek meghatározzák létét. Mindezt az emberiség megváltoztatásába, a proletáriátus történelmi küldetésébe vetett hit alapján. A *Történelem és osztálytudat* című tanulmánykötetben (1923) a hit és a valóság dialektikáját elemzi: módszertanilag kívánja tisztázni a lehetőségek és az adottságok viszonyát. Hite számára keres támasztékot a valóságban, de miután az utópiát a valóságból levéztetni nem lehet, azt a módszert keresi, amely logikailag indokolja egy etikai mozzanat felvételét, mint a tények beállásának irányát.

3. 3. A *Történelem és osztálytudat* előzménye és elvi kulcsa egy 1918-ban írt cikk, amely valószínűleg az egész életmű emberi-ideológiai háttérét is kellően megvilágítja. A *bolsevizmus mint erkölcsi probléma* (Vajda Mihály, a *Történelem és osztálytudat* 1971-es magyar kiadásának szerkesztője nyilván nem véletlenül indítja ezzel a kötetet, noha az eredeti — német nyelvű — kiadásban a cikk nem szerepel) egy életre szóló erkölcsi döntést indokol. A dilemma ez: a proletáriátus történelmi küldetése megvalósul-e a hatalom átvételével, vagy csupán elkezdődik; mi a cél: osztályuralom, osztálydiktátúra, vagy minden osztályuralom felszámolása. [...]

Lukácsnak egy rendkívül jelentős elméleti megállapítása igazolja, hogy itt reális dilemmáról van szó: „Az, hogy a proletáriátus felszabadulása megszünteti a kapitalisztikus osztályhelynyomást, abból éppoly kevésbé következik minden osztályhelynyomás megszüntése, mint ahogy nem következett be a polgári osztály szabadságharcainak győzelmes befejezésével. A pusztán szociológiai szükségesség sik-ján ez csak az osztálytagozódás megváltoztatását, a régi elnyomottak elnyomóvá válását jelenti. Hogy ez ne következzen be, hanem az igazi szabadság korszaka, amely egyáltalán nem ismer elnyomót és elnyomottat, annak a proletáriátus

győzelme máhatalian előfeltétele ugyan... de csak előfeltétele...”
Hogyan jut el a polgári radikális irodalmár a forradalmiság erkölcsi dilemmájának megfogalmazásáig?

3. 4. a) Lukács kritikusként indul, ám esztétikáé érlelődik. Mint esztéta a drámában látja azt az irodalmi kifejezésformát, amely a leginkább alkalmas a reális társadalmi folyamatok bírálására. A *modern dráma fejlődésének története* (Kisfaludy Társaság kiadása, Budapest, 1911.) viszont azt tanúsítja, hogy a realitás Lukács számára még a Felvilágosodás sémáit jelenti: ellentétes erők egymásnak feszülését, a harcot, amely egy oksági lánc tagjaként a történelem logikáját hordozza. Ez az oksági lánc, amely azonosult a szükség-szerűvel, az egész megelőző sort önmaga realizálásának igazolásaként használja fel, és racionálisnak látja magát, mert az egész megelőző mozgásban azt az irányt látja csúpn, amely éppen a meglévő felé mutat.

„A dráma tartalma az egész élet, egy teljes, tökéletesen magára zárt univerzum, amely az egész életet jelenti, amely az egész élet kell hogy legyen.”

b) A reális és a racionális azonosításában egyelőre nem kell Hegel-hatást keresnünk; a „szellem-tudomány” (Georg Simmel) polgári-radikális talajról történő átvételéről van szó. Redukciós kísérlet játszódik le: a drámai formát a tömeghatás magyarázza, a dráma maga az intenzív történelem, a drámai valóság egy olyan oksági sor, amely az író világnézetében találja meg vég-ső tagját.

c) De erős a vágy: visszatérni a valósághoz (a racionális meggyőződésekhez). Ugrás játszódik le: a pszichikai hirtelen a szociológiai-ban köt ki.

„A drámai kor tehát, egészen röviden összegezve a mondottakat, az osztályhanyatlásnak heroikus kora. Amikor egy osztály (a dráma közösségét domináló tömeg) az ő legfőbb képességeit reprezentáló embereinél, heroikus típusainál a tipikus élménynek, az egész életüket szimbolizáló események tragikus elbukását érzi.”

d) Lukács csatlakozása a haladás-hoz kitűnik ebből a hitből, amelyet a feltörekvő osztályok drámai lehetőségével kapcsolatban fogalmaz meg:

„Felméző osztálynak, olyanoknak, amely a maga ideológiája szempontjából az életet még nem érzi problematikusnak, amely, ha egy másik osztállyal küzd az uralomért, annak intézményeiben, tehát ideiglenesen, megváltoztatható okokban látja a bajok forrását — nem lehet drámája.”

(Folytatjuk)

P. Pongrácz Antónia

Középkor

Adalékok Lukács György életművének értelmezéséhez II.

3. 5. A tragédia metafizikája (1911), majd a *Regény elmélete* (1915) már Hegel és Max Weber befolyását mutatja. Lukács kénytelen a történelmet értelmezni: az extenzív teljességgel, a végtelen tényhalmazzal szemben ennek értékeléséhez egy olyan fogalom szükséges, amely alkalmas a történelem logikájának megragadására. De a történelem logikája a szubjektum és az objektum találkozásának logikája, amely azzal nyer világtörténelmi jelentést, hogy az átlagoson (a kor jellegzetességén) túl hordoz valamit az ideális típusból (a történelem tiszta tendenciájából).

Hegel írja a *Szellem fenomenológiájában*: „... Minden azon múlik, hogy az igazat ne csak mint **szubsztanciát**, hanem éppannyira mint **szubjektumot** is fogjuk fel és fejezzük ki. Együttal meg kell jelezni, hogy a szubsztanciális magába zárja egyrészt az általánost, vagyis magának a tudásnak közvetlenségét, másrészt azt a közvetlenséget is, amely lét vagy közvetlenség a tudás számára.”

Max Weber írja a *Gazdaság és társadalomban*: (a szociológia) „Absztrakcióinak sajátos jellege — mint minden általánosító tudomány esetében — meghatározza, hogy fogalmait szükségképpen **tartalmatlanok** a konkrét történelmi realitáshoz képest... A szociológiának ahhoz, hogy... a szavak valami **egyértelműt** jelentsenek, ki kell dolgoznia (a társadalmi) képződmények »tiszta« (»ideál«-) típusait. Ezeknek a lehető legteljesebb értelmi megfelelés egységét biztosít. Am éppen ezért abban az abszolút ideális tiszta formában a valóságban ugyanolyan ritkán fordulnak elő, mint egy fizikai reakció, amelyet az abszolút üres tér feltételezésével számítottak ki. Szociológiai kazuisztika csak a tiszta (»ideál«-) típusból kiindulva lehetséges, magától értetődik, hogy a szociológia ezenkívül alkalmilag az empirikus-statisztikus típusok fajtájához tartozó **állagtípust** is alkalmazza... De mikor a szociológia »típikus« esetekről beszél, kétértelműt mindig **ideáltípust** gondol, mely lehet racionális és irracionális... de mindenkor **értelmi** megfelelésre épül.”

Lukács György írja a *Regény elméletében*: „Mert csak akkor alkotó a szubjektum, ha belülről cselekszik, csak az etikai szubjektum az; csak akkor nem lesz a törvény és a hangulat rabja, ha tetteinek színtere, cselekvésének normatív tárgya a tiszta etika anyagából van formálva... Egy ilyen világ lelke nem akar törvényeket megismerni, mert maga a lélek az ember törvénye...”

3. 6. Racionalitást vinni a világba és a tiszta típust realitáshoz tételni csak úgy tudja, hogy ezt a kettős cselekvést egy szintetikus harmadikban oldja fel. Láttuk: a feloldás idealista, mert az etikában valósul meg. Fichte hatása, vagy még inkább a tehetetlenség lázadása ez. A szubjektív én már önjongve gyűlöli az igazságtalan világot, és még inkább a történelem első egyetemes vágóhídját. 1967-ben így emlékezik erre a kora: „A világháborúban akkor az egész európai kultúra válságát látam: a jelent — Fichte szavaival — a tökéletes bűnösség korszakának (»Zeitalter der vollendeten Sündhaftigkeit«) tekintetem, a kultúra olyan válságának, amelyből csak forradalmi kivezető út lehetséges.” (Előszó a *Művészet és társadalom* című kötethez.)

3. 7. Az etikai rendező elv a kívülállás elve: elítélem a világot, hogy megváltoztathassam. Forradalmi messiánizmus: szigorú próféciák.

3. 8. Lukács a forradalom népbiztos; ám a forradalom elbukik. A jóra való törekvés kudarcában Lukács saját elméleti kudarcára ismer: az etikai rendező elv a kívülállónak a világba való belehelyezkedését fejezi ki csupán, a lélek vágyát a jóra. De a lélek nem

kívülálló: az egész forradalom a cselekvés elsőbbségét sugallja. Új fogalomra van szükség, amely integrálja az etikait is.

3. 9. A **totalitás** fogalma kerül most előtérbe: a totalitás mint átfogó elv, mint az eszményt és valóságot rendező elv. A filozófia egyik legrejtelmesebb fogalma: Parmenidész, Leibniz, Kant, majd Hegel is megküzdött vele ilyen vagy olyan formában. Az egész mint szintetikus mozzanat, amely több, mint az összeg: mert rendezett és tendenciát fejez ki. Hegelnél is, Marxnál is, Lukácsnál is a **fejlesztési tendenciát**.

3. 10. Lukács a háború idején marxistává lesz: a proletariátusban fedezi fel ugyanis azt a **reális** társadalmi erőt, amely alkalmas a **jobb**, az etikailag teljes jövőt kiharcolni. A proletariátus objektív szerepének megalapozását Marx művében találja meg. És a hitet is: a fejlődésbe vetett hitet.

4. 1. A totalitás fogalma a dialektikus **Egész** fogalma. A kölcsönös determinációkban — amit a fogalom kifejez — a létezés minden oldala jelen van, de a valóság mint egész egy **sajátos jelentéssel** rendelkezik. Ez a jelentés a fejlődés, amelyre szükség van, amely kell, hiszen az ember küzdelme e nélkül értelmetlen volna, mint maga az ember nélküli lét.

4. 2. 1918-ban Fogarasi Béla előadást tartott a Társadalomtudományi Társulat ülésén **Konzervatív és progresszív idealizmus** címmel. Az előadás vitájában Lukács elmondja, hogy a Sollen (ez ami a **van**-hoz képest a mást, a kellést jelenti) a cselekvés és vezérelve háttérbe szorítja a megismerést (a **van** felmérését), mert „a Sollen lényegét tekintve mindig transzcendens természetű, még akkor is, ha pszichikai »tartalmi« immanenciára létszama mutatni; az etikai transzcendencia hangsúlyozása tehát nem egy transzcendens lét-tételezését jelenti, mint azt sokan gondolják, hanem csak azt, hogy a Sollen mint Sollen a transzcendens norma természetével bír”. A cselekvés tartalmára vonatkozóan: „Az etikai idealizmus permanens forradalom a lét mint lét, mint etikai ideáltípust el nem bíró valami ellen, és mert permanens forradalom, mert abszolút forradalom, képes az igazi, soha nyugvópontra nem jutó, sohasem stagnáló fejlődés irányát megszabni, járását szabályozni.” (*Husadik Század*, 1918. júniusi szám.)

Most a reális forradalom tanulmányai nyomán a Sollen, a vágy, háttérbe szorul. A totalitás nem engedelmessé válik az eszménynek. A transzcendenciából, a világegyetemesből immanenciát kell csinálni: azt vizsgálni, hogy mi az, ami kitermeli, kiizzadja magából a Sollen. Ha most már ez az utópia szükségszerű, akkor az óhajok, a tiszta etikai megfontolások szintjéről alászáll és mint a realitás mozgásának tendenciája — konkrét tartalommal telítődik.

4. 3. A totalitás fogalmában a van és a kell egyaránt immanens, de az extenzív totalitást, a **van** végtelen kiterjedését az egész **jelentése**, a kell rendezi. Az élet nem transzcendens, de jelentése — az igen. A totalitás elméleti-ontológus fogalma most módszertani szerephez jut. E fel fogásban a dialektika nem egyéb, mint egy jelenlevő extenzív totalitásnak az intenzív, jelentéssel rendelkező totalitással való szerveződése, illetve a szerveződéssel-konstruálódással foglalkozó tan. A módszertan ismét elmélet: a szerveződés elmélete; illetve ideológiai a szerveződés eredményének, egy modellnek jelenlétévé tétele; illetve harci program: a jelenlétesség eszmeiségének anyagi-változása, harc azért, hogy a Sollenből **van** legyen.

4. 4. Csak egy olyan világban születhetett meg a konkrét utópiával terhes totalitásfogalom, amely a) érzékelti tudta elmaradottságát más, fejlettebb világhoz képest; b) amely ezt az elmaradást, mint történelmi tragédiát élte át; és c) e tragédiát tudatosította. Csak egy

olyan világ termelhetette ki, amely d) a fejlettebbben már látta annak ellentmondásait, tehát célként nem az utolérést tűzte maga elé, hanem a meghaladást, és ezt a meghaladást e) egybe kötötte az emberiség sorsával, az egyetemes haladás céljával és f) ezt a kapcsolatot képes volt filozófiailag is indokolni. Lukács totalitásfogalma éppen ez a filozófiai indoklás.

Igaza van tehát Tökei Ferencnek, amikor így ír: „Lukács György azért nöhetett már fiatalon nemzetközi rangú gondolkodóvá, mert Magyarország nemzeti problémái századunkban Európa és a világ sorskérdésébe torkollottak, mégpedig Oroszországhoz hasonló rövid úton. 1919 elbukott, de a magyar kultúra számára korszakos jelentősége fennmaradt, és az ellenforradalom legsötétebb esztendeiben is meggátolta, hogy kultúránk az igazi nemzeti sorskérdésektől messze sodródjék. Eredeti magyar filozófia azért nem volt, mert megkésett és karikatúrába fordult a magyar polgári forradalom és demokrácia, s ma nemzetközi súllyal magyar filozófiánk azért van, mert a kommunista Lukács György az egész világ számára érdekes és érthető gondolati erőfeszítést fakasztott a kommunizmusért, a forradalomért és demokráciáért vívott magyar küzdelmek élményeiből. Ebben az értelemben Lukács György akkor is elsősorban magyar sorskérdésekkel viaskodott, amikor közvetlenül nem Magyarországról szólt, de ugyanakkor bármiről is írt, a XX. századi emberiség sorsdöntő problémáira keresett és adott választ.” (Új Írás, 1961. augusztusi szám.)

4. 5. A *Történelem és osztálytudat* a totalitás elvének alkalmazása, hiszen „A totalitás kategóriája, az egésznek a részek feletti mindenoldali, meghatározó uralma képezi annak a módszernek a lényegét, amelyet Marx Hegeltől vett át, és eredeti módon egy teljesen új tudomány alapjává alakított... A tudományban a **totalitás kategóriájának uralgó jellege a forradalmi elv hordozója**... A polgári tudomány a — szaktudományos és módszertani szempontból szükséges és hasznos — absztrakciókat... vagy naturalista módon »valósággal«, vagy »kritikai-

lag» autonómiával ruházta fel, a marxizmus viszont megszünteti ezeket az elkülönüléseket, amennyiben dialektikus mozzanatokká változtatja őket... A tárgy totalitása csak akkor tételezhető, ha a tétel szubjektum maga is totalitás... A totalitás mint szubjektum e nézőpontját a modern társadalomban egyedül és kizárólagosan az osztályok szolgáltatják.” (*Történelem és osztálytudat*, Rosa Luxemburg, a marxista című írás.)

4. 6. Lukács esztétikai nézeteiben már korán döntő szerepe volt a forma fogalmának: az esztétikum specifikuma a forma, amely a lélek és az élet között a harmadik, a szervező szerepét játssza. A forma az élethől az etikumot, a lélekből a megvalósulás szándékát fejezi ki. De a cél nem az élet megragadása, hanem a lélek kiteljesedése, és ezért a lélek szemben áll saját szándékával: csak akkor lehet valóságos, ha létrehozza a formát, ám a formát ismét asszimilálnia kell. A lélekben van valami, ami elindítja őt a külsővé válás — a kultúra — útján: ez pedig nem más, mint a lélek intencionáltsága, az önmagáért teljesedni akaró lélek megnyilvánulása. Mannheim Károly ezt a tulajdonságot Werkenek nevezte. A Werk a kultúra területéről láthatóvá válik: ám ez a nézés inadekvát (az »inadekvát nézés« Mannheim szerint Lukács esztétikájának meghatározó elve), mert a lélek a maga szándékait a másban, az idegenben, a kultúrában pillantja meg.

A külsővé válás mint az alany és a tárgy viszonyának sajátossága ebben az elvont esztétikában bukkan fel először Lukácsnál. És elméletileg, elvont konstrukciós jellege ellenére, sőt talán éppen azért, rendkívül jelentős dologról van szó: valami csak úgy szerezheti meg lényegét, ha szemben áll a mással, és a másban a maga lényegét, mint tőle idegen lényegét pillantja meg. Az idegenség megszüntetése most már az az út, amelyet a magánvalónak meg kell járnia, hogy magáért való legyen.

(Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratában* a következő sémában szemlélteti az elidegenedés mozzanatát: „A magántulajdon viszonya munka, tőke és a kettő vonatkozása. A mozgás, amelyen a tagoknak át kell menniük, a következő: **Először — a kettő közvetlen vagy közvetett egysége... A kettő ellentéte**. Egymást kölcsönösen kizárják... Mindegyik **ellentéte** önmagával szemben. Tőke = felhalmozott munka = munka... **Ellenséges kölcsönös ellentét.**”)

4. 7. Ez az út: a gyakorlat útja. A totalitásfogalom feloldja a konstrukció elvont jellegét, a kollektív szubjektum ráébred a világ idegeniségére, és tudja, hogy csak akkor (Folytatása a 6. oldalon)

Ligia Macovei

1848. szeptember 6.

Igazi műfajom a nyilatkozat

Válaszolja
Csiki László —
Lászlóffy Aladár
kérdésére

Gyakran kérnek nyilatkozatot, interjúkat tőled? Az utóbbi időben beleszóltál-e irodalmi életünk valamelyik vitájába?

Nyilatkozatot sem kérnek tőlem gyakrabban, mint verset vagy novellát — s nyilván, a kettő összefügg. Ráadásul mintegy két esztendője inkább csak a Kritikon Könyvkiadó szerkesztőjeként kérdegetnek. Valaha (ez nálam kb. három esztendő) azt nyilatkoztam, hogy igazi műfajom a nyilatkozat. Értve ezen, hogy minden írásomban a véleményemet akarom mondani, lehetőleg többek („a fiúk”) nevében. Azóta csak annyi változott, hogy nem a fiúk nevében, hanem akként próbálok szólni. Általában mindig valamivel — akár csak esztétikai elvvel, szabállyal — vitatkozva írok, s azt hiszem, ez elég. Irodalmi vitákban olyankor vettem részt, amikor „nem ment” az írás, márpedig én feltétlenül „el akarom mondani, hogy...” — elkárhoztam a rendteremtő buzgalom. A vitához azonban véleményem szerint legalább önirónia kell, ha az önkontrol már hibázik is. Ez a mi irodalmunk, mely roppant komolyan veszi önmagát, általános humorérzék- és önbírálat- (tehát önismeret-) hiányban szenved. A bátorító emlékü Földes Lászlónak volt igaza, amikor viták helyett az alapfogalmak tisztázását sürgette. Mert még ott sem tartunk.

Hogyan látod a hagyományok kérdését? Kikre épít, kikre építhet a jelen?

Ilyés Gyula írja a Petőfi Sándorban (55. oldal): „A költészet a legősibb művészet. Azt terheli legtöbb hagyomány. Ott a legmerészebb új is csak a hagyomány jóvoltából az. És sehol nem lesz az újítás oly zsamok, sehol sem akar oly örök életű lenni.” Ez az alap-tétel.

Hagyomány viszont többféle van, s minden kor a neki tetszőt, az őt igazolót választja ki. Ugyanígy a költők, külön-külön. Tehát — itt is — a választáshoz való jog megadását kérem a szellemi közösség által. Mindünk eddig inkább

egy bizonyos féle, fajta, „népi” hagyományt „élesztgettünk” — nyilván reakcióként egy „hagyománytalan” szakaszra és szemléletre —, viszont ezt egyedül üdvözlőnek kiáltani botorság. Furcsa módon pillanatnyilag a hagyomány „örzői” a türelmetlenebbek, ők tagadnak mindent, ami rajtuk „kívül levő” — a maguk abszolutizált helyzeti igaza nevében —, s nem az újítók, ahogy az már „hagyományosan” lenni szokott. Az „újítók”, akik nálunk jelenleg tulajdonképpen csak egy másfajta — de éppen olyan szerves — hagyományt választottak. Szerencsére, vagyunk annyira gazdagok, hogy megengedhetjük ezt magunknak.

De van egy megteremtett hagyomány is. A klasszikus példa rá éppen Petőfi Sándor költői indulása(!), aki két-három év alatt a magyar irodalom egész addigi útját bejárta önmagáig, megismételte, maga teremelt hagyományt magának. Belefoglalta szépen Horatiust is. Mert az irodalomban hagyomány nemcsak nemzeti létezik. És nem csak a múlté az. Nekem a tegnapi írói versemre is szükségem van, jó lesz valamire.

Mit tartasz a legfiatalabb nemzedékről?

Íróként, nem szerkesztőként válaszolok. Megpróbálok felállítani egy sémát, hátha valaki nem illik bele a legfiatalabbak közül.

Irodalmunknak — és vele nem azonos „irodalmi életünknek” első-sorban — sikerült annyira bonyolulttá válnia, azaz „fejldőnie”, hogy azt se tudja, mihez kapjon, aki frissen beelép. Nyilván, öntudatlanul is csatlakozni akar valakihez. Hagyományhoz (szükségből), kortársakhoz (részben a könnyebbesség okából). Egy időben, említett buzgalomságaim szakaszában, azon búsongtam, hogy irodalmunknak nincs olyan vezéregysége vagy legalább olyan tekintélyes főalakja, akit ha követni nem is akar a fiatal, legalább ellenkezhet vele, s így könnyebben mérheti ki a maga helyét ebben a viszonyban. Mostanra talán-talán kialakultak valamiféle fő vonalak (néha már

fraternizáló frontok) — tehát vannak epigonok is. Azon túl, hogy egy irodalom kezdeti vagy újkezdési szakaszában az epigonizmus, a meghallgatásra talált művek, szerzők utánzása törvényszerű, személyenként is az, át kell esni rajta, akár a kanyarón. Más kérdés, hogy milyen hagyományt, avagy pillanatnyi „kontextust” kínálunk fel (akár utánzásra), van-e a kezdő tollforgatóban annyi erő, hogy elnövi a hatást (az összirodalom szempontjából ez embertelenül jelentéktelen körülmény), s teremte a szellemi, irodalmi közösség kedvező feltételeket ehhez. Az utóbbi kérdés közügi.

Mondják, a fiatalok dolgát megkönnyíteni nem úgy lehet és kell, hogy minél kevesebb ellenállási felületet kínálunk fel nekik. Vagyis, hogy minél nagyobb az ellenállás (legyen az a közvélemény vagy éppenséggel a hagyomány stb.), annál többet kell tennie, dolgoznia, nagyobb feladatokat kell vállalnia. Ebből visszakövetkeztetve, s a magam indulásának körülményeit is beleszámítva, az az érzésem, hogy ott ártunk a legtöbbet nekik, amikor atyailag — csoportonként — a közösség családias, szerető kebelére fogadjuk őket, nem akarván hagyni, hogy különbözzenek vagy „elbitangoljanak”. Egy dologban könnyíthetünk: ne tukmáljuk rájuk a magunk tapasztalatait, ne gördítsünk eléjük adminisztratív természetű akadályokat, és persze, bizzunk bennük. Hiszen mi „hagyomány vagyunk”.

Az utóbbi időben megjelenik írások, cikkek szerzői közül kikkel vitáznál?

Többekkel, de már megocsásás: minek? (Lásd első válaszomat.)

Valamit az időbeosztásról, egyéni módszerekről. Hogyan lehet „lépést tartani a korral”?

Minap összeszámoltam következő két hónapom tennivalóit, s kiderült, hogy az írás a hatodik helyre szorult vissza. Egyre zsugorodó szabad időmben írok, egyéni módszer szerint: ott, akkor, ahol és amikor lehet. Viszont azzal vigasztalom magam, hogy így legalább védve vagyok a professzionizmus kényelmes rutinjától. Bár azért...

A kor... Élek. Állítólag a levegőben van egy csomó minden...

Szabad-e, szükséges-e vagy káros élő alkotók között értékrendet felállítani?

Élő alkotók között, főként kézi-és tankönyvekben szoktak (tehát bizonyára szabad) értékrendet felállítani. Ez persze csak pillanatnyilag állhat a lábán, s mint ilyen — főként a „közönség” felé —, szükséges is... pillanatnyilag mindig. Éppen csak vigyázni kell vele: könnyen rögzíthető a tunyább agyakban. Néhány idősebb kortársunk az utóbbi években szép könyveivel ugyancsak felborította a tananyagban is szentesített értékrendet, néhány nagy zajjal induló fiatal pedig, véleményem szerint, igen szerényen szerepel... Szerencsére, van még idő, s mint tudjuk: megy tovább.

(Folytatás az 5. oldalról)

szerezheti meg önmaga lényegét, ha magáévá teszi a világot.

„A fiatalok Lukács-művek evolúciójának lényege, hogy a totalitás dinamikáját, konkrét struktúráját tulajdonképpen az utópia oldja meg. A forma tényleges közvetítő nemcsak transzcendens »léte«-vel, hanem immanenciájával. A fiatal Lukács ilyen értelemben annak az utópiának a filozófusa, amelynek konkrét szerkezete van, s olyan egységet képez, amelyben a totalitás átveszi a »lélek« és a »norma« funkcióját, és ezáltal minden, ami transzcendens volt, egyszerűen megszerzi magának az immanencia lehetőségét. Ezeknek a szerkezeteknek az »egybeépülése« nem lineárisan ment végbe. Egyes elemek váratlanul kiemelkednek, hogy csak később, a többi elem beépülése után mutatkozzon meg tényleges funkciójuk” — írja Végel László (Totalitás, forma, utópia. Új Szimpozium, 1971. november).

4. 8. A totalitásfogalom szintetizáló szerepét vehetjük szemügyre a Történelem és osztálytudat jellegzetes darabjában, Az eldologiasodás és a proletariátus tudata című tanulmányában. Kétségtelen, hogy ez a munka az ismeretelmélet és etika összefüggésének új megvilágítását nyújtja. Lukács nem az összefüggésnek mint ilyen vagy olyan ténynek leírását végzi el, hanem egy radikálisan új szempontot vezet be: a tudat eldologiasodott struktúrájából (amit Marx tanai írnak elő) magyarázza az említett összefüggés különböző elméleti megfogalmazásait. A modern gondolkodás vonulatait így nem az önkényes konstrukcióknak kijáró bírálat, hanem a nagy elméletekhez méltó tisztelet illeti; csak a leg gondosabb elemzés révén érhetjük meg, hogy milyen pontosan fejezi ki például (és elsősorban) a klasszikus német filozófia az eldologiasodott tudatstruktúra különböző aspektusait.

Lukács elemzésében a proletariátus is jellemző valamennyi életmegnyilvánulásnak eldologiasodása. A proletariátus legfontosabb feladata az eldologiasodott tudat megszüntetése. „A proletariátus történelmismerete a jelen megismerésével, saját történelmi helyzetére vonatkozó önismeretével, a helyzet szükséges szerűségének felmutatásával (a genesis értelmében) kezdődik.”

4. 9. A két elv, a történetiség és a struktúra elve Lukácsnál kielégítő viszonyra talál. S ahogy alábbi idézetünk bizonyítja, a lukácsi megoldás ma is tanulságos. Így ír a Történelem és osztálytudatban: „Ha tehát — mint korábban már hangsúlyoztuk — valamely társadalmi állapot kategorizálás felépítése nem is közvetlenül történelmi, vagyis egy meghatározott létezés vagy gondolkodásforma reális kezeltetésének empirikus-történelmi egymásutánja nem elegendő semmiképpen sem annak magyarázatához és megértéséhez, helyesebben szólva éppen ezért, mégis minden ilyen kategóriarendszer a maga totalitásban az osztályadalom egy bizonyos fejlődési fokát mutatja. És a történelem éppen abban áll, hogy minden fixálás látszattá súlylyed; a történelem éppen azon tárgysíkjármak szintelen átalakulásának története, amelyek az ember létezését alakítják. Annak lehetősége, hogy egyes ilyen formák empirikus-történelmi egymásutánjából lényegüket is megragadhassuk, nem azon alapul tehát, hogy ezek a formák a történelemmel szemben transzcendensek... hanem abból következnek, hogy ezek az egyes formák sem a történelmi egyidejűség egymásmellettiességében, sem a történelmi következés egymásutániságában nincsenek egymással közvetlenül összekötve. Összevonásukat sokkal inkább a totalitásban betöltött kölcsönös helyük és funkciójuk közvetíti, úgy, hogy az egyes jelenségek »tiszta« történelmi megmagyarázhatóságának elutasítása csak arra szolgál, hogy a történelmet mint egyetemes tudományt világosabban tudatosítsa: ha az egyes jelenségek összevonódása kategória-problémává válik, úgy éppen ez által a dialektikus folyamat által minden kategória-probléma újra történelmi problémává alakul. Mindenesetre: az egyetemes történelem problémájává, amely... egyidejűleg módszertani problémaként és a jelen megismerésének problémaként jelenik meg.”

(Folytatjuk)

Június 8-án Székely János román olvasóinak kérésére irodalmi estet tartottak a bukaresti Petőfi-házban. Előljáróban H. Grămescu, Székely János költeményeinek kifűnő tolmácsolója beszélt műfordítói feladatáról, s Minerva kiadó gondozásában napvilágot látott válogatás művészi gazdagságáról.

A Székely János lírájának sajátos intellektuális feszültségét és formai jellegzetességét oly híven visszaadó fordításkötetből Dinu Ianculescu olvasott fel mély átérzéssel és meggyőző erővel. Bevezetőt Márki Zoltán mondott. Szövegét alább közöljük:

A magány kifosztása

A költői paradoxonok korában élünk, miért ne lennének a vers életének is paradoxonai. A gépek és az önműködésre állított életmozgások közepette hogyan szólhatna másként az erdők és a folyók szuverén jogairól, a szuperszonikus bombázók és ambiciózus űrszondák láttán a madarak és a felhők évmilliók függetlenségéről? Hogyan suttozhatna a hajdani sétányok, vízpartok, délelőttök megbízott miniszteréről, a csendről, miként a merengésről, e szóltan száműzöttről s a trónfosztott, vikendre menekülő vasárnapról. Hogyan láttassa a szerelmeit, aki kedvesére várva a tévé készüléke előtt a világ közepébe képzelte magát. A tudós homlokát, amikor a légszennyeződés kérdése saját közvetlenséggel lép gondolatái közé: a smog betódul a szobá-

ba. A gáztámadások legártalmasabb áldozatait, a virágokat hogyan szólaltassa meg? Miként tépelődjék a természet áldozópapját köszöntő búzamezők, álcázott bunkerek, a huszadik század lelki patyomkin-falvai fölött. Talán maga a költészet is paradoxon abban, hogy ragaszkodik erőszakmentes övezeteihez, kockázatos, alkonyati nyilatkozataihoz és a telihold türelmi politikájához: ragaszkodik a ragaszkodás őt érzékéhez, és a világ fotogén, napbarnította paradoxonjaihoz.

Székely János költői paradoxona a magány. Feltékenyen őrzött és gondosan megnyitott egyedüllet ez, ahová társas özek és aggregényságok térnek be esti meditációra vagy egyszerűen a harangszóra, esetleg a a vészszirénák villanyzó sűrűségére. Ebbe a körülményben megépített toronyba szálló-vendégül jár a gyermekkor elmozdíthatatlan boldogságával, a szerelem zöld csütörtöke és feltámadása, a tekintélytisztelet késő délutáni árnyék, a természetkedvelő halál s az élet misszionáriusa, az igehirdető verőfény. Ez a magány begyűjtötte a hajnal hangsúlyait, a vágyak páfrányait és a gondolatok kévekötegeit. Begyűjtötte az utak hallgatását és igenlését, az utcák és a házak főmondait, kisértéseket és homokpadokat, a hangulatok különjárataira váltott lombsuhogást. Az éjszaka menlevelet éppúgy, mint a keresztvasak rozsdaszínét. A végtelen galambcsőrben hozott üzenetét s a munka Szent jobb-ját. Fölhalmozó-

dott benne a kenyérszű mindennap és a földek szellőrózsája: a romlathatatlanság. És vele táplálja a hívásokra érkező érzékenységet, a szépség társtulajdonosait, a szomjas és mohó igazság házibarátait. És ezzel a liktetéssel az öszténység és bátorság fölkeretlen állapotait, férfiak és nők érzelmes tisztességét s a holnap edestestvéreit, fiatalokat. A magány kifosztott. Bennünket, mindannyiunkat. Mert hiszen belsejében tulajdonképpen nincs is más, csak az emberiség.

Adalékok Lukács György életművének értelmezéséhez III.

5. 1. a) Ha a **Történelem és osztálytudat** megírásáig Lukács fejlődése szerves, vagyis minden hatást azonnal asszimilál és saját fogalomrendszerébe épít be, akkor a leninizmussal való mélyebb megismerkedés gyökeres fordulatot hoz. Ha eddig egy-egy új kategória bevezetése felfogásának struktúráját alapjában nem érinti, most radikálisan szakít eddigi álláspontjával. Így ír:

„A szocializmus konkrét megismerése — éppúgy, mint maga a szocializmus — a harc terméke, amelyet érte vívnak; a megismerés is csak a szocializmusért vívott harcban és csak a harc által jön létre. Minden kísérlet, amely nem ezen az úton, nem az osztályharc mindennapi problémáival való dialektikus kölcsönhatásán keresztül akarja megismerni a szocializmust, elkerülhetetlenül metafizikába, pusztán gyakorlatiatlan szemlélődésbe fullad. Lenin realizmusa, Lenin »redipolitikája« minden utópizmus végleges felszámolását jelenti, konkrétan és tartalmilag megvalósítja a marxista programot: olyan elmélet, amely gyakorlatiá válik, a gyakorlat elmélete.” (**Lenin, Tanulmány gondolatainak összefüggéséről**, 1924.)

b) Lukács számára a teória eddig a valóság diszkurzív szögének jelentése volt; a kategóriák a teóriában a jelentés értelmezésének csomópontjai. A kategóriák és a realitás egybevetését a fiatal Lukács bizonyára elutasítja, mert a kategória a jelentés és az értelmezés (a megragadott tárgy és az öntudatos alany) egységét fejezi ki, míg a tárgy önmagában szentetlen és adott, nem rendelkezik kategóriákkal, csak történelemmel. Amikor bevezette a totalitásgöveget, akkor a valóságtartalom és a megismerés egységét igazolta, az egység teoretikus-öntudatos égisze alatt. Most a gyakorlat fogalma háttérbe szorítja a totalitásgöveget: a tevékenység (a forradalmi harc) válik a valóság és megismerés viszonyának strukturáló mozzanatává.

c) Az eddig két típusúnak tekintett „szöveget”, a valóság és a teória szövegét most egyetlen — egységes — szöveggé kezeli: a **tevékenységben** feloldódik minden ellentmondás: a teoretikus és „az élet” ellentmondásrendszere egyaránt.

d) A fordulatot Lukács tapasztalatai készítik elő; a magyarországi forradalom megbukott, a bukás belső oka az volt, hogy **önkéntes konstrukciónak** bizonyult: nem vette tekintetbe a teória (a szocializmus) és a politikai gyakorlat reális követelményeit. A szocializmust kívánta megvalósítani és nem a magyarországi szocializmust. (A húszas évek végén, az ún. Blum-tézisekben Lukács törekvése az, hogy a reális magyar helyzetet figyelembevéve fogalmazza meg a párt stratégiáját és taktikáját: Kun Béla csoportjának heves ellenállása miatt, hogy a pártból való eltávolítását megelőzze, önkritikát gyakorol, és hosszú időre lemond minden magyar vonatkozású politikai probléma elemzéséről.) A hiba természetesen teoretikus: a teória nem a valóságból nő ki, ezért életidegen, élet-„ellenes”.

e) De a szocializmus realitása. Oroszországban Lenin és pártja képes volt megvalósítani a teóriát, mert lemondott arról, hogy azt magát valóságában kezelje. Egyetlen „magáért való” van — a tevékenység, amelyben a tárgy megszerzi önmagára vonatkozó tudatát is. Ez a tudat, a proletariátus esetében helyes tudat lehet (elvileg csak a proletariátus tudata igaz-tudat), ha harcaiban kivívja a szocializmust, megszünteti az eldologiasodást.

f) A cselekvés most mint politikai cselekvés válik a lukácsi felfogás döntő elemévé: az időszerep felfalja az elméletet. Úgy tűnik, ez a „realista” fordulat Lenin szövegeinek félreértésén alapszik.

„Lenin nyelvi szerkezetei mindegyikét egyetlen célt szolgáltak: hogy az időszerep erejével hasznok. Egy elméleti írótól szokatlan hajlékonysággal sürített **jelmondatokként**, nyelvi irányvonalakként megfogalmazott általános irányelveket — politikai cselekvéssé.” (Borisz Tomasevszkij: **A tézisek szerkezete**. Lásd a **Lenin stílusa** című kötetben. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.) Lukács a politikai cselekvésként ható szöveget teoretizálja, és közben a harcot minősíti az egyetlen reális teremtménnyé. Megszűnik most kategóriának hajlékonysága: amit az életben helyesen lát (a harcot mint pozitív erők harcát a negatívítás ellen), azt a teóriában **deduktív** elemként használja fel. Az

önteremtésből az elméletben létrehozás lesz: megszűnnek az átmenetek, és csak egyetlen irány van. Később ez a teoretikus kép rányomja majd bélyegét az életfelfogásra is: Lukács elvárja az élet-től, hogy a deduktív módon előállított politikai eszményt szolgálja. Túrelmetlenségének elméleti bizonyítéka **Az ész trónfosztása**. E műben irracionálisban marasztaltatik el minden filozófiai álláspont, amely nem rendelkezik a pozitív eszménynek megfelelő iránnyal. A racionalizmus Lukács számára hosszú időn keresztül azonosul az általa szükségszerűnek látott **irány** megfogalmazásával; a valóságba látja bele azt, amit az ember visz a reálisba: a létezés és a létezés értelmezésének egységét, vagyis racionalitását.

g) Azok a kortársak, akik szubjektívizmusban marasztalták el a **Történelem és osztálytudat**ot, Révai József és Rudas László (*Archiv für die Geschichte des Sozialismus* stb. 11. kötet és *Arbeiter-literatur*, 1924) most jóváhagyólag vehették tudomásul: Lukács végre megtért. Am Lukács fordulata — furcsa fordulat: a szubjektívizmus pillanatnyi, de teljes diadala.

6. 1. A harmincas években Lukács (érthetőleg) világirodalmi tanulmányokkal foglalkozik. A húszas évek szellemi forrongásaiból — váratlanul — semmi sincs már jelen. Mintha most kívánná megvalósítani fiatalkori irodalmi terveit: a szociológiai és esztétikai szempont összeegyeztetését a reális irodalmi anyagban. A nagy problémák háttérben vannak, az ideológia nem hat közvetlenül. A történelem csak közvetve, az irodalom szövetén keresztül bukkan fel, de a **Történelem és osztálytudat** kategóriarendszere fokozatosan ismét megjelenik.

(1968-ban, legjelentősebb világirodalmi tanulmányaihoz írt előszavában (**Világirodalom I–II**. Gondolat, Budapest, 1969.) Lukács megjegyzi: „Számomra a világirodalom elsősorban nézőpont volt: olyan költői tartalmak és formák felkutatása és elemzése, amelyek nélkülözhetetlenek mai valóságunk igazi, mélyreható megismerése szempontjából.”)

6. 2. „Minden világirodalom az emberré válás világtörténelmi folya-

matának visszatükrözése, és ennek segítségével egyszerre mind az emberré válásért vívott harc aktív részese” — írja ugyanott. Nyilván az emberré válás lehetőségét hangsúlyozni akkor, amikor e tanulmányokat írta — politikai tett volt. Az emigrációban élő Lukács egyre világosabban látja, hogy a világtörténelmi út helyett sokasodnak a mellékútványok — a világtörténelem szempontjából. **Fjodor Mihajlovszki Dosztojevskij** című, 1943-ban írt tanulmányában olvassuk: „Az aranykor: igaz, harmonikus kapcsolatot igaz és harmonikus emberek között. Dosztojevskij alakjai tudják, hogy az ő jelenükben ez csak álom, de nem tudnak és nem akarnak elszakadni ettől az álomtól... Ez az álom a valódi magva, igazi aranytartalma Dosztojevskij utópiáinak: egy olyan világgállapot felé mutat, melyben az emberek megismerhetik és szerethetik egymást, melyben kultúra és civilizáció nem fogja az ember lelki fejlődését akadályozni.”

6. 3. Miközben önkritikákkal bástyázza körül magát és az aktualitás öntudatát világirodalmi tanulmányokból ébresztgeti, készül nagy Hegel-könyve, a **Der junge Hegel**, amelyet csak 1948-ban, a megírás után tíz évvel publikál. A marxizmus filozófiai elődjeként bemutatott hegelii dialektikával figyelmeztet: az igazság az életben, a tudományban verifikálható, de a filozófiában az igaz — maga a logikai konstrukció. Igaz, ha ellentmondásmentesen írja le a totalitás ellentmondásos modelljét. Itt a deklaráció, a dogma már csak azért sem játszhat szerepet, mert az igaznak állítja önmagát, holott a filozófia ezt nem teheti, mert szövege más típusú szöveg. **A Der junge Hegel** — egy kisebb résztől eltekintve — még nem jelent meg magyar nyelven.

6. 4. A második világháború küszöbén Lukács művében ismét szerepet kapnak a magyar irodalom problémái. 1945 után pedig, hazatérve a Szovjetunióból, óriási erőfeszítéseket tesz a hazai szellemi élet átalakításáért. Ez a korszak rendkívül termékeny: irodalmi, kulturális élet demokratizmusa, saját jelentőségének tudata, az, hogy a szocializmusért folytatott ideológiai küzdelmekben újra maga előtt látja az emigrációban elhagyott világtörténelmi perspektívát.

6. 5. E periódus perspektívája: népfelvilágosítás. A kommunizmus az emberiség ügye és nem egy szektás csoport hatalmi politikája. A népet nem tudja egy kis csoport megváltani, és senkinek sincs joga az erőszakot a társadalmi cselekvés ellenőrzésére felhasználni azzal az ürüggyel, hogy a nép nem ismeri saját reális érdekeit, ezért kényszeríteni kell igazi érdekeinek szolgálatára. [...]

„Hazatérésem után szerencsés körülmények lehetővé tették számomra ennek a népfelvilágosításnak továbbvitelét. Rákosiék észrevették, hogy a szociáldemokráciával való versenytüetésben ez a kritikai irányzat alkalmas arra, hogy az értelmiség legnagyobb és legjobb részét a kommunista párthoz hozza közelebb. Ezért a két párt egyesüléseiig ellentmondás nélkül eltűrték kritikai működésemet. Még ha a közvetlen demokráciáért léptem is fel, még ha a pártos költőt partizánnak neveztem is, még ha a kultúra kommunista irányítását tisztán ideológiaiainak nyilvánítottam is, kizárva minden adminisztratív beavatkozást, még ha ki is emeltem, hogy a marxizmust elvileg a világnézetek Himalájájának is tekintem, de ekkor sem ismerem el, hogy az ott ugráló nyulacska nagyobb állat lenne a síkság elefántjánál stb., stb., nem hangzott el ellenem semmiféle hivatalos bírálat.” (**Előszó a Magyar Irodalom — magyar kultúra** című kötethez, Gondolat, Budapest, 1970.)

6. 6. A nemzeti tematika ellenére — írja az idézett **Előszóban** — „Ideológiai tevékenységem súlypontját... általános filozófiai problémák teszik ki. Ezeknek természetesen túl kell mutatni a magyar valóságon. Filozófiát (természetesen az esztétikát is beleértve) a legnagyobb világtörténelmi nép fia sem gondolhatja végig pusztán saját nemzeti tapasztalatai alapján.”

(Folytatjuk)

Pihenő halászok

Renato Guttuso

Adalékok Lukács György életművének értelmezéséhez IV.

7. 1. Az ész trónfosztása (1954), A különösség (1957) Az esztétikum sajátossága (1963), majd az **Ontológia** (kiadás alatt) a filozófus Lukács általános törekvését, az ideológia elméleti megalapozását szolgálja. Ezek a művek már tanítványai, áldozatkész munkatársai között születnek. Az értők, barátok, tanítványai létrehozzák a Lukács-iskolát.

7. 2. A Lukács-iskola az egyetemes humán anyagon — a humán tudományok és az emberi-társadalmi élet anyagán — igazolja az embernek a partikulárisból a nembeliségbe való kiemelkedésébe vetett hitét. A Lukács-iskola (a „Budapesti-iskola” néven nemzetközileg rendkívül nagyra értékelt filozófusközösség egyik „osztága”) tagjai: Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Eörsi István közvetlenül kapcsolódtak a mester indítékaihoz, Hermann István, a kérdésközpontú gondolkodás mindenképpen közel áll Lukácséhoz; de az életmű tanulmányai közvetve legalább ott munkálnak Almási István, Márkus György, Tordai Zádor, Sós Vilmos, Zoltai Dénes és mások filozófiai, esztétikai, ideológiai műveiben is.

7. 3. De Lukácséhoz vonzódnak sokan korunk jelentős elméi közül: Lucien Goldman irodalomszociológiája lukácsi indíttatású, Ernst Bloch törekvései mélyen azonosak Lukács törekvéseivel, Hauser Arnold és annyian mások Lukács-hatásról beszélnek.

7. 4. Romániában a Lukács-jelenség ideológiai észlelésén túl, ma elsősorban N. Tertulian tevékenységének köszönhetően, egyre fokozódik a mű iránti érdeklődés. Tertulian egy kötetnyi tanulmányt és részleteket fordított románra, de kiadásra készítette elő a monumentális **Esztétikát** is. Tanulmánya, a Lukács György esztétikája, a **Critică, estetică, filozofie** című kötetben jelent meg (Cartea Românească, 1972).

(Úgy tűnik, N. Tertulian a szubjektum-objektum viszonyának Lukács-féle felfogásában talál kielégítő konstrukciót elvve. Idézzük egyik tanulmányát: „Lukács a marxista irodalomban példa nélkül álló alapossággal elemzi az ember nembeliségének*, avagy a nembeliség jellegének* [Gattungmassigkeit] gondolatát, amelyet Marx ifjúkori munkájában vázolt fel, és a tőke zárórezsének egy híres bekezdésében mint a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába való ugrást fogalmazott újra. Marx tézisei lehetővé teszik számára, hogy megállapítsa: míg a különböző állattajti tulajdonságai **adottak**, és ezek jellegét a fajta különböző példányainak közös vonásai egyszerűen általánosítják [a fajta általánosságának így «néma» jellege van], addig az emberi nem tulajdonságai állandóan mélyülnek és gazdagodnak a társadalom és

a természet anyagcseréjében végbemenő progresszív változások következtében, az egyedek számtalan alkotó kezdeményezése következtében. Az egyéni aktus természetesen meghatározott társadalmi csoporton belül [család, törzs, társadalmi osztály, nemzet] zajlik le, de az egyének tettei állandóan visszhangzanak az emberi nem általánosságában.

Az erkölcsi cselekvés az emberi nem jelenlétének és parancsoló hatalmának egyik legfeltűnőbb bizonyítéka: az erkölcsi tettet diktáló tudat éppen az ember nembeliségének tudata az emberi nem jellege a tulajdonságok valóságos corpusának mutatkozik: ez örök változásban van, és felhalmozza az emberiségnek a fejlődés különböző szakaszaiban szerzett pozitív és negatív tapasztalatát. Azonban az emberiség tapasztalata mint a nembeliség mértéke csak akkor válik majd a mindennapi élet közvetlen valóságává, amikor létrejön az egységessé szocialista világrend korszaka.” [Románia Iiterară, 1972. 15. szám.] Tertulian Lukács egész pályájának kitűnő elemzését nyújtja a **Magyar Filozófiai Szemle** 1970. 3-4. számában. [Lukács György szellemi fejlődése.]

7. 6. Lukács számára az ember nembelisége a történelem eszköze és célja: egyetlen filozófiai tudomány létezik, a **Történelem** tudománya (lásd Engels), amely a nembeliség megvalósulásának, de a megvalósulás akadályainak és a gátló erőknek is oknyomozó tudománya.

8. 1. A történelem most Lukács filozófiai alapelvevé válik, mert a totalitás fogalmának módszeres alkalmazása elvezeti a **meghatározott totalitás** gondolatához. A filozófia feladata a kategóriák kifejlesztése a lételemeghatározásokból. A reális történelmi folyamat kitermeli azokat a meghatározottságokat, amelyek a történelem filozófiailag megragadható kategóriái. A kérdés, amit fel kell tenni, ezért sohasem az, hogy **mi van**, de az sem, hogy **valami miképp, hogyan van**; hanem az a kérdés, hogy **valami miért van**, milyen reális meghatározottságot fejez ki.

8. 2. Az **Ontológiában** a probléma általánosítását látjuk. Lukács ebben arra keres választ, hogy a történelem mint módszertani elv miért alkalmas egyetemes elméleti szerepre. Amennyire az eddig megjelent részletekből (lásd **Magyar Filozófiai Szemle**, 1971. 1-2. és 3-4. szám; 1972. 1-2. szám) következtetni lehet, az emberi munkán, ezen a specifikus meghatározottságon bizonyítja kérdésközpontosságát jogosságát.

8. 3. Lukács nem azt vizsgálja, hogy mi a jelenségek oka vagy szerkezetük sajátossága, vagyis a folyamat és a struktúra nem jelent számára módszertani kiindulást. A meghatározottság foglalkoztatja, az,

hogy **miért** jön létre a jelenség, **miért** van történelme a dolgoknak, majd a történelem változásait írja le, ismét abból a szempontból, hogy a jelenség új meghatározottsága **miért** jön létre a meghaladottból.

(Ezt mondja Lukács: „Marx A tőke első kötetében a munkáról beszélve nagyon világosan megmondja, hogy az ember emberré válása abból áll, hogy nem egy bizonyos biológiai passzivitással alkalmazkodik az élet reprodukciójának körülményeihez, hanem ebbe aktíve, ideológiai tételezésekkel, a munkával belenyúl, és ilyen módon úgy alkalmazkodik, hogy a környezetét alkalmazza a saját szükségleteire, amellyel kapcsolatban természetesen azután az ember maga is átalakul. Az embernek állatból emberré való fejlődése szintén a munkának és a munkával összefüggő aktusoknak a következménye. Úgy, hogy Marxnál világosan látszik: az ember egész intellektuális és morális fejlődésének a léte alapja ez az egészen más magatartása a valósággal, ami a munka pusztán materiális mechanizmusából létrejön.” [Részlet Tordai Zádor Lukács Györggyel készített interjújának teljes szövegéből.]

8. 4. A munka kategóriája lesz az esztétikum magyarázatának alapjává is, hiszen az esztétikum társadalmi jelenség, s mint ilyen, genetikusan kapcsolódik a társadalom specifikumához, a munkához. Jellegzetes az **esztétikum sajátosságának** kiindulása. Itt Lukács a mindennapi élet elemzésével kezdi. Az esztétikum, amely kifejezi, lényegessé emeli az emberi élet minden mozzanatát, a mindennapi életből nő ki.

8. 5. A probléma tehát az, hogy **miért** van művészet és mi teszi lehetővé, hogy betöltsen azt a társadalmi hivatást, amely létrehozta. A művészet emberi produktum, szükséges az ember számára, aki nem tehet mást, mint hogy létrehozza — többek között — a művészetet.

8. 6. Lukács „ma is magában való, zárt monasztnak tekint minden műalkotást, mely a befogadóra való evokatív hatásában válik számunkra valóvá, de ezt csak azért teheti, mert mint magabavaló is hordozza ezt a számunkra valósságot” — írja Heller Ágnes. (Lásd: **Lukács György „Esztétikájáról” az Érték és történelem** című kötetben, Magvető, Budapest, 1969.) A továbbiakban erre a nemzetközileg is jellemzőnek minősített ismertetésre támaszkodva vizsgáljuk az **Esztétika** gondolatmenetét. (Hogy miért képes minden műalkotás e szerepet betölteni, miért fejez ki magában valóssága számunkra valósságot, erre a kérdésre válaszol az **Esztétika**.)

8. 7. Mint láttuk, a műalkotás és a mindennapi élet viszonyából indul ki. A műalkotás a mindennapi élet esetlegeségeit a mindennapi

életben meglévő nembeliség színvonalán **homogenizálja**. Ezt a „lekerékítést”, a partikuláris felemelését a nembeli színvonalára észrevehetjük a tudományban, a jelentős morális döntésekben és a politikában is.

8. 8. A homogenizálás az esztétikumban egy homogén médium (láthatóság, hallhatóság) segítségével történik, szemben a többi tudásformával, ahol ilyen médium Lukács szerint nem található. E médium révén kerül kapcsolatba az ember a műalkotással, ez kapcsolja őt az alkotásban és a mű elsajátításában is a nembeliséghez.

(Érdekes, hogy Lukács nem építi be szervesen **Esztétikájába** a nyelvfilozófia eredményeit. Nála a nyelv a nembeliség kifejeződése [a munkával együtt], és noha egyetemesen homogén közeg, mégsem válik külön vizsgálat tárgyává.)

A nembeliségbe való felemelkedésnek két formája van: az alkotás folyamata, amelyben a tartalom formává válik, és a befogadás-elsajátítás folyamata, amelyben a forma „visszafordítódik” tartalomná.

8. 9. A tartalom: a nembeliség, az ember társadalmi története, illetve a történelem **lényege** — egyetlen konkrét csomópontjában megragadva. „Minden egyes műalkotás az emberiség, az ember kialakulásának egy lényeges etappját, vonatkozását sűríti magába; ezért ismerhet rá minden ember minden sikerült műalkotásban saját lényegére, saját történelmére.” (Heller Ágnes, i.m.)

8. 10. Megragadni a csomópontot csak a szubjektivitás révén lehet. Arról a szubjektivitásról van szó, amely mintegy összesűríti az emberi nem lényegét. Ez a szubjektivitás már nem „hél”, hanem „mag”, amely tartalmasságával képes az objektum tartalmasságát kifejezni. „Zseniális az a szubjektivitás, amely... a végső objektivitásra tör és meg is valósítja a szubjektum és objektum egységét.” (Heller, i.m.)

(Érdekes, hogy Lukács a szubjektivitás **szubjektív lényegének** objektív ábrázolásában sohasem ismerte fel a műalkotás egyik lehetőségét, és így a XX. század újító műalkotásaiban nem látott értéket. A nembeliség Lukács számára maga az objektivitás, amelyhez a szubjektivitás révén felemelkedünk, megvalósítva reális lehetőségeinket, amelyek elszórt és nem autentikus formában már jelen vannak a mindennapi életben, ám fordított út nem lehetséges, nincs mód arra, hogy a szubjektivitás önmagát mint nembeliséget ábrázolja. A „hél” — héj marad, önmagában nem fedezheti fel a „mag”-ot, a héj lényegét. Úgy tűnik, hogy a jelenség—lényeg viszonyában végül is Lukács a lényeg pártján állva a jelenséget csak külsőnek, esetlegesnek látja.)

8. 11. Mivel a befogadó-műélvező az elsajátítás folyamatában, akár csak az alkotó, felfüggeszti mindennapi életét, azonosulni tud az emberiség ügyével, amely a műalkotás tartalma. Az azonosulás — megrázkódtatás: annak a kérdésnek szükségszerű, tudatos vagy nem tudatos feltevése, hogy vajon mennyire emberi a világ. E megrázkódtatás a **katarzisz**, „a nembeliségbe való emelkedés, az emberiség ügyével való azonosulás megtisztító voltának szinonimája.” (Heller, i.m.) A katarzisz következménye egy morális parancs: változtasd meg életedet!

8. 12. A katarzist, mint láttuk, a szubjektum és az objektum egysége valósítja meg. E viszony ábrázolásának törvénye a mimesis, amely „nem egyszerűen a valóság utánzása (mint azt a kifejezés szó szerint sugallná), hanem egy **olyan utánzás, amely úgy emeli ki — a szélsőig feszített szubjektivitás közvetítésével — a valóság (interpretáció esetén a mű) emberi-nembeli fejlődés szempontjából lényeges mozzanatait, hogy az érzelmi s ezzel gondolati megrázkódtatást keltsen.**” (Heller, i.m.)

9. 1. Lukács életműve, ellenmondásaival egyetemben, a XX. század egyik legmonumentálisabb elméleti építménye. Kevesen tettek annyit a marxizmus megújulásáért, továbbmunkálásáért, mint ő. Racionalizmusa, a mitizálással, a mesterseges gőzzel való szembezállása, igénye a realitás megértésére — mindez példának lehet. Művét tanulmányozni: kötelesség önmagunkkal szemben.

Zárójelben

Héphaisztosz szolgáloi

Grácia árva fejmenek, aki ezzel az ügyvel egyáltalán elé merészkedem jönni. És éppen most, amikor jól elverték a port az Azonosítatlan Repülő Tárgyak meg a paleoasztronautika hívein. A játékosabb, kalandosabb képzelőerő hívein az egzakt tudományok meg a Tapasztalat szigorú csőzei. Grácia árva fejmenek, nem akarok én vitába szállni velük, csak éppen az történt, hogy Kolozsvárt jártamkor egy orvos barátom a kezembe nyomott egy könyvet. Ismerős könyvet, az Iliászt, gondolom, elég sokan átrágtuk magunkat Devecseri Gábor hexaméterein, de talán még-

sem elegen, és talán mégsem elég alaposan. Ha még olyasmire hívhatta fel a figyelmemet orvos barátom — Homérosz alaposabb olvasója a könnyebb műfajok virágkorában — amire felhívta. Nevezetesen a tizennyolcadik ének 416—420. soraira. Arról szól ez az ének, hogy Thetisz meglátogatta Héphaisztoszt, a sánta kovácsot, mert fegyverzetet akar rendelni fiának, Akhilleusznak. Héphaisztosz kellő tisztelettel fogadja az istennőt, felkel állítja mellől, elviszi fűvőit a lángtól, elrakja a szerszámait, lemossa magát szivaccsal, aztán

„... vette khitónját, vastag botját fogta kezébe, és bicegett kifelé: **szolgálok gyámolították; drága aranyból vannak ezek, de akárcsak az élők. Van szívükben erő és ész, és szólan tudnak, és őket munkára az égilakók tanították.**”

Hát ennyi. — Mit szólsz hozzá? — kérdezte a barátom. Én pedig — grácia árva fejmenek! — to-

vább adom a kérdést. Hát mit szólsz hozzá? Szolgálókról olvasok, akik aranyból vannak, szakasztott olyanok, mint az élők, tudnak beszélni, sőt dolgozni is. Fennforoghat-e a belemagyarázás gyanúja? Nézzük csak még egyszer: nem élnek, hiszen „akárcsak az élők”, és még aranyból is vannak. Viszont beszélnek és dolgoznak. Mondom, csak ennyi...

Ha nem kételkedünk Devecseri fordításának hűségében, akkor csak két dolgot tételezhetünk fel: Homérosznak tudomása lehetett a robotokról — vagy: Homérosz robotokat képzelt el magának. És még mindig elég furcsa, hogy ezt csak ilyen mellékesen tetse.

És most már utoljára grácia árva fejmenek, ha le merem vonni a tanulságot: jó, nem bánom, pirítsunk rá a képzelőerőre, amikor racionálisan elrugaszkodik a valóságtól, amikor a tudományos meg-alapozottság látszatát kelti. Pirítsunk rá — de ne kössük gúzsba, és ne kelljen borsón terdepelnie. Hát-ha valamire ráhibázik egyszer...